

Wat is ons beeld van de natuur?

Natuurfilosoof en hoogleraar Matthijs Schouten

Naar schatting sterven er per etmaal op deze planeet vijf tot twintig planten- en diersoorten uit door menselijk toedoen. Per seconde wordt er een hectare tropisch regenwoud gekapt. Hebben we daar het recht toe? Van wie is de natuur nou eigenlijk?

(Dit essay is eerder gepubliceerd in Sigma, 2013-6 p. 6-10)

Grondhoudingen

Het bewustzijn dat er zich een ecologische crisis aan het ontvouwen was, bracht veel wetenschappers en filosofen ertoe de vraag te stellen hoe de relatie tussen mens en natuur zo ontwricht had kunnen raken. Milieufilosofen introduceerden het begrip grondhouding. Dat is het – vaak niet eens geheel bewuste en expliciet gemaakte – basisbeeld of basisgevoel dat we hebben over hoe mens en natuur zich verhouden of dienen te verhouden. Deze grondhouding heeft haar oorsprong enerzijds in onze persoonlijke levensgeschiedenis. Met name is dan van belang of we met natuur in aanraking kwamen. De plaats waar we opgroeiden, in de Pijp in Amsterdam of op de Drentse hei, is daarom van grote betekenis. Van belang is ook wat voor soort ervaringen we in de natuur hadden: als we onze eerste hartstochtelijke kus deelden in een bos, heeft dat effect op ons beeld van de natuur. Anderzijds wordt onze grondhouding gevormd door de cultuur waarin we opgroeien. Daarin bestaan beelden over de natuur die via onze opvoeders, leerkrachten en via de media tot ons komen.

Ons zelfbeeld en ons natuurbeeld zijn altijd sterk aan elkaar gekoppeld geweest. Als je jezelf ziet als een spiritueel wezen, dan is de natuur een van de manieren om de spiritualiteit in jezelf te ontdekken. Als je jezelf alleen maar ziet als een biologisch wezen dat geboren wordt, zich voortplant en sterft, hoort daar een ander natuurbeeld bij.

De Ierse vroeg-Christelijke kluizenaars bijvoorbeeld zagen door de natuur de schoonheid van God, en God zelf. En voor het Taoïsme, en zeker ook voor Zen in Japan, was de natuur de weg bij uitstek om de absolute, onveranderlijke werkelijkheid te leren kennen die achter alles ligt. Door het kijken naar de natuur vergat de beschouwer zichzelf en herkende hij in alle vormen het onveranderlijke dat ook in hemzelf aanwezig was: de grote leegte, ook wel de Boeddha-natuur genoemd.

Onderzoekers hebben diverse typen grondhoudingen beschreven en in systemen en modellen ondergebracht. Hieronder wordt een schaal aan grondhoudingen beschreven, waarin aan de ene kant de mens centraal staat en aan de andere kant het ecosysteem. De reeks loopt – in hoofdlijnen – van de mens als heerser over de natuur, naar de mens als rentmeester van de natuur, de mens als partner van de natuur en, ten slotte, de mens als participant aan de natuur.

Dit laatste perspectief biedt een meer ‘spirituele’ visie op de relatie tussen mens en natuur.

De mens als heerser

De westerse houding waarin de mens zichzelf ziet als heerser over of als eigenaar van de natuur, vindt volgens veel historici haar oorsprong vooral in het klassieke – Griekse en Romeinse – denken dat sterk de nadruk legde op de rede, de *logos*. De mens is het hoogste schepsel op aarde en de rede onderscheidt hem van alle andere wezens. In hun ogen is de natuur ertoe bestemd de mens direct of indirect te dienen. Zo schreef Cicero: ‘Wat moet ik nog zeggen van ossen? ... Hun nek is geboren voor het juk en hun sterke, brede schouders voor het trekken van de ploeg.’

Deze beelden werden overgenomen door de kerkvaders en de vroege theologen van het Christendom. Tijdens de Renaissance, waarin sterk teruggerepen werd op de Klassieken, oefenden ze opnieuw invloed uit op het westerse wereldbeeld. De natuur werd in de woorden van de socioloog Max Weber geleidelijk ‘onttoverd’ en gereduceerd tot een geest- en zielloos ding dat slechts één functie heeft, namelijk tot nut te zijn voor de mens. Zo stelde de Engelse filosoof en staatsman Francis Bacon in de zeventiende eeuw dat de mens de natuur op de pijnbank dient te leggen om haar zo haar geheimen te ontfoetselen waardoor ze tot uiterste dienstbaarheid gebracht kan worden. De Engelse wetenschapper John Ray schrijft in diezelfde tijd dat God runderen geschapen heeft om biefstukken vers te houden voor de mens. Zulke beelden bleven tot in de twintigste eeuw toonaangevend in het westerse wereldbeeld.

In de afgelopen anderhalve eeuw is er ook een meer seculiere onderbouwing van het beeld van de mens als heerser over de natuur naar voren gekomen en wel op grond van bepaalde interpretaties van de evolutietheorie van Charles Darwin. Het is natuurlijk – zo wordt geredeneerd – dat de mens als het wezen dat in het evolutieproces de grootste hersencapaciteit heeft ontwikkeld, zich uitbreidt ten koste van andere soorten. Dat vloeit immers logischerwijze voort uit het principe van ‘*the survival the fittest*’.

De rentmeester

Critici van de westerse houding waarin de mens zichzelf ziet als heerser over of als eigenaar van de natuur hebben vaak de beschuldigende vinger gericht naar het bijbelse boek Genesis en in het bijzonder naar de woorden ‘Vervult de aarde en onderwerpt haar’. Deze weinig zachtzinnig klinkende tekstpassage heeft in onze cultuur inderdaad een grote betekenis gehad. Bijbelgeleerden wijzen er echter op dat de Hebreeuwse bijbel juist aanspoort tot een harmonische relatie tussen mens en natuur. Volgens de Thora mag de mens de aarde bewerken om in zijn levensonderhoud te voorzien. Maar hij dient haar ook, als een goed rentmeester, voor de eigenaar bewaren.

Dit beeld van rentmeesterschap waarin het geschapene met zorgvuldigheid behandeld dient te worden, kenmerkt ook de islam. De koran benadrukt in verscheidene verzen dat de schepping Allah toebehoort en dat de schepper voor zijn schepping zorgt: ‘Er is geen dier op aarde, of Allah houdt het bij zijn kuif vast’ en ‘de vogels die hun vleugels uitspreiden en intrekken worden alleen door de Erbarmers vastgehouden’. De mens is volgens de koran aangesteld als *khalifa*, als stadhouder, en hij dient zorgvuldig met de schepping om te gaan want ‘Allah houdt niet van verkwisting’.

Ook voor de grondhouding van rentmeesterschap heeft zich in de afgelopen decennia een

meer seculiere onderbouwing ontwikkeld, die samen te vatten is in het gezegde: “We hebben de aarde niet geërfd van onze voorouders, maar hebben haar in bruikleen van onze kinderen.”

De partner

In de taal van het Ojibwa-volk dat leefde in het grensgebied van de Verenigde Staten en Canada is er een woord waarmee dieren aangeduid worden en dat letterlijk in het Nederlands vertaald zou moeten luiden: ‘andere-dan-mensen-personen’. Het gevoel dat de natuur geen verzameling van ziellose dingen is, maar een wereld van wezens met een zekere mate van gewaarzijn, van bezieling en van bewustzijn, is kenmerkend voor alle vroege culturen (van de Australische aboriginals tot de Europese Kelten en Germanen), alsmede voor de grote culturen uit Azië (zoals het hindoeïsme, het boeddhisme en het shintoïsme). Overigens zijn wij dit gevoel in onze moderne westerse cultuur ook nog niet helemaal kwijtgeraakt. Als we nauw met niet-menselijke wezens samenleven, worden de overeenkomsten die deze met onszelf vertonen, geleidelijk sterker voelbaar en leggen we minder de nadruk op de verschillen. Vrijwel iedereen die een huisdier heeft, praat ermee, en gaat er dan ook nog vanuit dat het dier hem verstaat...

De participant

Op de eerste pagina van een van zijn boeken schrijft de Vietnamese Zenmeester Thich Nhat Hanh:

‘Als je een dichter bent, dan zie je duidelijk dat er een wolk drijft in dit vel papier. Zonder wolk is er geen regen; zonder regen kunnen de bomen niet groeien; en zonder bomen kunnen we geen papier maken. De wolk is nodig voor het bestaan van het papier. Als de wolk er niet is, kan dit vel papier er ook niet zijn... Als we nog dieper in dit papier kijken, kunnen we er zonneshijn in zien. Als de zon er niet zou zijn, kan het bos niet groeien... En zo weten we dat er ook zonneshijn in dit vel papier is. Als we nog langer kijken, kunnen we de houthakker zien die de boom velde en hem naar de fabriek bracht waar hij omgevormd werd tot papier. En we zien de tarwe. We weten dat de houthakker niet kan leven zonder zijn dagelijks brood en daarom is de tarwe die zijn brood werd, eveneens in dit vel papier. En ook zijn vader en zijn moeder zijn in dit papier... Als we nog dieper kijken, zien we dat we er ook zelf in zijn. Dat is niet zo moeilijk in te zien: wanneer we naar een vel papier kijken, wordt het vel een deel van onze waarneming... We kunnen dus zeggen dat alles hier is, in en met dit vel papier. Er is niets aan te wijzen dat niet hier is: tijd, ruimte, de aarde, de regen, de mineralen in de bodem, de zon, de wolk, de rivier, de warmte. Dit vel papier bestaat omdat al het andere bestaat’.

We zouden – zo gaat Thich Nhat Hanh verder – een nieuw werkwoord moeten invoeren: ‘interzijn’. Hij verwoordt hier weer een andere grondhouding. De mens wordt hier gezien als deel van de natuur, is participant aan de natuur.

Verschuivingen in beelden

Lange tijd was het beeld van de mens als heerser over of als eigenaar van de natuur toonaangevend in de westerse cultuur. In de afgelopen decennia heeft zich een opmerkelijke verschuiving in grondhouding voorgedaan in de westerse wereld. Onderzoek laat zien dat voor meer dan tweederde van de huidige Nederlanders geldt dat ze zichzelf zien als deel van de natuur en tegelijkertijd vinden dat we als mens de verantwoordelijkheid hebben goed voor de natuur te zorgen. Hier komt een combinatie van de participant en de rentmeester naar voren. Nederland staat hierin niet alleen. Vergelijkbare ontwikkelingen zien we ook in andere westerse landen. De reden voor deze verschuiving in grondhouding heeft waarschijnlijk met verschillende zaken te maken. Allereerst is er de ontkerkelijking, waardoor religieus geladen beelden aan betekenis verloren hebben. Daarnaast is er een toegenomen zorg over de achteruitgang in biodiversiteit en over milieu- en klimaatproblemen. Ten slotte is er het gegeven dat niet-westerse beelden en ideeën via internet en allerlei andere media nu voor iedereen direct toegankelijk zijn.

Dit is een werkelijk historische ontwikkeling. Nadat we – in de westerse samenleving – onszelf gedurende meer dan tweeduizend jaar zagen als heersers over en uitbaters van de natuur, beschouwen we onszelf nu vooral als deel van de natuur en vinden we dat we goed voor haar moeten zorgen.

Echter... nog steeds sterven er per etmaal vijf tot twintig planten- en diersoorten uit; nog steeds verdwijnt er per minuut een hectare tropisch regenwoud...

Beeld en praktijk

Er gaapt blijkbaar een brede kloof tussen ons voelen en ons handelen. We voelen ons dan wel deel van de natuur, we vinden dan wel dat we voor haar moeten zorgen, maar we handelen er niet altijd naar. Ten dele heeft dat te maken met contextualiteit. Het is heel gemakkelijk om in het weekend, wanneer we met ons gezin wandelen in een natuur vol zingende vogels en bloeiende bloemen, onszelf deel te voelen van al dit schoons. Maar op de maandag, wanneer het gewone werk weer begint, nemen we met even groot gemak professionele beslissingen die niet zo goed zullen uitpakken voor de vogels en de bloemen. En met even veel gemak halen we bij de supermarkt weer een plofkip.

Deze 'schizofrenie' is voor een deel het gevolg van gemakzucht en van de macht der gewoonte. Maar voor een deel heeft ze ook te maken met het gevoel dat ons persoonlijk handelen er weinig toe doet in het licht van de mondiale milieuproblemen. Hoe vaak denken we niet: "Ach, ik kan het systeem toch niet veranderen."

Hier biedt de tekst van Thich Nhat Hanh een interessant perspectief. In zijn visie van 'interzijn' is ieder van ons door een complex van relaties en betrekkingen verbonden met de wereld. Dat betekent dat alles wat we doen invloed heeft op onze omgeving, want niets en niemand staat op zichzelf. Al ons handelen, hoe onbeduidend dat ook mag lijken in onze eigen ogen, heeft een echo in de ons omringende wereld, een echo waarvan wij zelf de reikwijdte niet kunnen overzien. Daarmee zijn al onze handelingen, alle keuzes die we maken, van wezenlijke betekenis voor de toekomst van mens én natuur. Daarmee doet ieder van ons ertoe. Dat is tegelijk bemoedigend en hoopgevend.